

Planyeu el comte d'Urgell

Li diuen “el Dissortat”. Era el candidat amb més números per succeir el rei Martí, però va morir bandejat i empresonat, tot sol. Jaume II d'Urgell va passar els darrers anys de la seva vida reclòs al castell de Xàtiva. Allà es va acabar, de fet, el Casal de Barcelona.

Dalt del castell de Xàtiva no s'hi sent gaire res més, en ple agost, que la fressa intermitent del vent entre les fulles i el cant tediós de les cigales. El sol cau impietós i el visitant només troba consol, ves quines coses, dins de

l'anomenada “presó fosca”: perquè a banda de fosca –efectivament– i trista i sinistra, és fresca. Tot i això, no ve de gust quedar-s'hi gaire. Potser perquè les parets fumades amb l'alè dels segles conserven encara el rastre de la desesperació que s'hi va congriar.

Diuen que aquí hi va morir Jaume II d'Urgell, i així ho indica un rètol que algú va col·locar a la porta, fa temps. Agustí Ventura, cronista de la ciutat de Xàtiva, però, arrufa el nas: “Em costa creure que el tingueren tota l'estona tancat a la presó fosca. Més aviat sembla un lloc de càstig per als qui intentaven fugar-se o coses per l'estil. A les despeses del castell sí que hi trobem pistes que ens parlen de l'ús de grillons, de tant en tant, però també sabem que el duc de Calàbria, per exemple, que fou un altre dels presoners il·lustres del castell, tenia una sala prou gran per jugar-hi a pilota”.

Diu una placa al mateix castell que Ferran el Catòlic féu tancar Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, a Xàtiva “per motiu de gelosia”. El cas és que se l'havia endut de Nàpols perquè no se li acudís reclamar-ne la corona (que li hauria correspost) i explica la tradició popular que el rei no podia

EL TEMPS

El castell de Xàtiva va esdevenir presó d'estat de la Corona catalana.

FRATIS I CAMPS / EL TEMPS

La 'presó fosca' del castell de Xàtiva posa, encara avui, els peïls de punta. A la imatge petita, al·legoria moderna de Jaume II d'Urgell, 'el Dissortat', que n'ha esdevingut icona identificativa.

suportar com es miraven amb la seva jove segona esposa, Germana de Foix. I el va empresonar. No només per motius polítics, que també, sinó per gelosia. O a l'inrevés. Val a dir que, mort el catòlic i mort també el marit que el va seguir, Joan de Brandenburg-Ansbach, Germana de Foix es casà finalment amb el duc de Calàbria. I els enterraren junts.

Ben mirat, aquest castell de Xàtiva va esdevenir, passada la conquesta jaumiana, tota una presó d'estat per a la Corona catalana: a més del dissortat comte d'Urgell i del ja citat duc de Calàbria, també hi van fer estada obligatòria, per exemple, els anomenats infants de la Cerda, néts del rei castellà Alfons X i element clau en la batalla

oberta entre la Corona castellana i la catalanoaragonesa per determinar quin camí havia de prendre la successió de l'anomenat "el Savi"; Hug Roger III, el darrer comte de Pallars Sobirà, capità dels exèrcits de la Generalitat en la guerra civil contra Joan II i mort a Xàtiva el 1508; Jofre de Rocabertí i de Montcada, també partidari de la Generalitat a la guerra civil i reclòs durant set anys (en va sortir el 1471); el marquès d'Oristany o un germà de sant Francesc de Borja, Dídac, decapitat en un dels patis del castell.

"Ploren les campanes / per serres i planes, / que el bon rei Martí / al palau s'acaba de morir". Així començava el tema que, amb lletra de Jaume Picas i

música d'Antoni Ros Marbà, descrivia el canvi de dinastia en aquell *Història de Catalunya amb cançons* (Edigsa 1971) que continua essent un disc mític per a molts. La música desolada hi acabava de definir el punt d'inflexió i el desconcert que acompanyaren la mort de Martí l'Humà sense hereu clar. Sense hereu, de fet: ni clar ni fosc.

Hi havia hagut un procés, lent i més o menys explícit, de legitimació del petit Frederic, fill extramatrimonial de Martí el Jove: el seu pare ja l'havia reconegut com a part de la família en nomenar-lo hereu de Luna i de Sogorb i, sobretot, l'abril del 1409, del regne de Sicília (un reconeixement pel qual Frederic va batallar sense èxit durant tota la seva vida): era tradició a la Corona catalana que el monarca fes rei de Sicília el seu hereu per tal que anés assolint experiència. Mort Martí el Jove, l'Humà va mirar de formalitzar l'acceptació del nét. Va morir just un dia abans de l'1 de juny del 1410, la data prevista per a la legitimació papal.

Les darreres hores del rei Martí van ser especialment fosques. Per a ell, evidentment, però també per al futur de la nissaga del Casal de Barcelona. Vora el seu llit van desfilar emissaris i documents en una processó tan sinistra com històricament transcendent.

La primera visita va arribar a les onze de la nit del 30 de maig. El monarca agonitzava i un seguit de prohoms, encapçalats pel poderós conseller barceloní Ferrer de Gualbes (i en bona mesura impulsats, com s'ha demostrat després, per l'interès dels seus negocis, que creien més ben garantits amb el Trastàmara de rei) van fer cap al seu llit.

Deien que hi anaven en nom de les Corts, que eren reunides de feia un temps a Barcelona, per bé que enlloc no consta que els fessin aquest encàrrec. El fet és que van demanar al moribund si estava d'acord que la successió pervingués "a aquell que per justícia deuria pervenir", a la qual cosa sembla que el rei va respondre: "Oc" (és a dir, sí). Però en alçar acta de l'episodi, s'hi van oblidar signatures, i van decidir repetir *in extremis* l'operació. L'endemà mateix, hores abans que el rei Martí expirés, hi van tornar. I li ho van tornar a preguntar. Dues vegades. Fins que

Els vots de Casp

Amb fons blau, els vots als Trastàmara.

PRINCIPAT DE CATALUNYA	REGNE DE VALÈNCIA	ARAGÓ
Bernat de Gualbes , conseller de Barcelona, líder dels antiurgellistes catalans i ambaixador de Benet XIII > Trastàmara	Vicent Ferrer , predicador dominic, confessor de Benet XIII > Trastàmara	Domènec Ram , bisbe d'Osca i servidor de Benet XIII > Trastàmara
Guillem de Vallseca , jurista famós > Jaume d'Urgell	Bonifaci Ferrer , germà de Vicent, cartoixa de Portaceli, conseller de Benet XIII > Trastàmara	Berenguer de Bardaxí , cunyat de Domènec Ram, agent de Ferran de Trastàmara > Trastàmara
Pere de Sarriaga i de Pau , arquebisbe de Tarragona nomenat per Benet XIII > va partir el vot entre Jaume d'Urgell i Alfons de Gandia el Jove (i va deixar constància de passada que el regne de Sicília corresponia a Frederic de Luna)	Pere Bertran , jurista substituït de Gener Rabassa > abstenció	Francesc d'Aranda , cartoixa de Portaceli, servidor de Benet XIII > Trastàmara

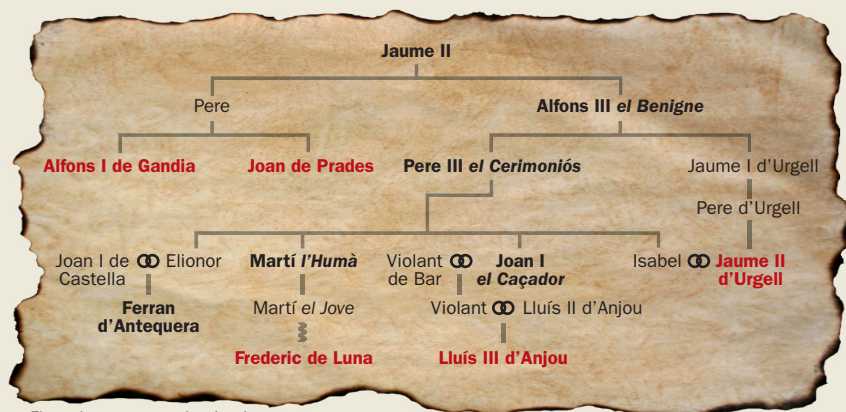
van tornar a sentir aquell seu "Oc". I van signar, aquest cop sí, com calia el document. S'afilaven les armes, de paper i de metall també, per a la pugna successòria.

Els candidats. Jaume d'Urgell havia estat nomenat lloctinent d'Aragó el 1407. El nomenament va desagradar part de la noblesa aragonesa (Jaume havia pres part en les bandositats que sacsejaven aquell regne) i també el papa Benet XIII d'Avinyó, que hi veia un aliat de Roma. El 1408, però, Martí l'Humà li va augmentar el poder, en designar-lo governador general dels regnes: per sobre d'ell només hi havia el rei.

Es diu que, si hagués sabut jugar bé les seves cartes, Jaume hauria quedat en una posició immillorable quan la situació va deixar la corona sense príncep i, poc després, també sense rei. Però, ja fos per incapacitat o per la dificultat de les circumstàncies o per totes dues coses, el cas és que no tan sols no va asserenar les bandositats que sotragaven els regnes, sinó que se li van accentuar: malgrat el càrrec, va mantenir la seva part presa a favor de la facció dels Luna, a l'Aragó, i dels Vilaragut, a València. A l'altra banda no li ho va perdonar mai ningú.

Tampoc no tenia a favor l'aleshores encara poderós papa d'Avinyó: Pero Martines de Luna, Benet XIII, necessitava aliats en un context de progressiu aïllament i no veia amb bons ulls el candidat urgellista. Des del 1378, amb l'anomenat Cisma d'Occident, l'Església vivia escindida en diversos papats simultanis (fins a tres, n'hi va arribar a haver, a Roma, Avinyó i Pisa) que competien per la legitimitat. Benet XIII fou escollit a Avinyó el 1394. Des del seu punt de vista, era clau garantir l'adhesió de la Corona catalana. De fet, havia estat ell, quan encara no era papa, qui havia gestionat, al costat de Vicent Ferrer, quan encara no era sant, i de Martín de Zalba, bisbe de Pamplona, el suport de la Corona cataloaragonesa i del regne de Navarra al papat avinyonenc. Ara es trobava que tot just si tenia el suport de Castella i la nostra Corona: de quina banda es decantés el futur rei esdevenia un punt importantíssim per

Els candidats

Els aspirants van en roig; els reis, en negreta.

■ Jaume d'Urgell, el Dissortat

Nascut a Balaguer (Noguera), devers 1378 o 1380 i mort presoner al castell de Xàtiva (Costera) el 1433. Comte d'Urgell i vescomte d'Àger, casat amb Isabel, filla del rei Pere III. La seva candidatura era la més popular tant al Principat de Catalunya com a València i Mallorca.

■ Frederic, comte de Luna i senyor de Sogorb

Nascut a Sicília devers el 1402 i mort a la presó d'Ureña, a Castella, el 1438. Fill il·legítim de Martí el Jove amb Tarsia Rizzari, no va prosperar cap de les dues possibilitats d'esdevenir rei: ni va succeir el seu pare a Sicília ni va tenir gaire opcions per rellevar l'avi a la Corona catalanoaragonesa, tot i que aquest havia fet ja passes per a legitimar-lo.

■ Lluís III de Provença i d'Anjou

Amb set anys a la mort del rei, defensaven els seus drets en la línia successòria tant el pare, duc d'Anjou, com, sobretot, l'àvia, l'antiga reina Violant de Bar. Els seus partidaris, antiurgellistes, van acabar passant al bàndol dels Trastàmara. Fou rei titular de Nàpols des del 1417 fins a la seva mort, el 1434.

■ Ferran d'Antequera

Nét de Pere III per via materna. Infant de Castella i duc de Peñafiel, Ferran era un dels més grans terratinents castellans i regent d'aquella corona en nom del seu nebot, Joan II. Esdevingué rei de Catalunya-Aragó amb el nom de Ferran I. Va morir poc després, el 1416.

■ Alfons I de Gandia i de Foix

Alfons el Vell, duc de Gandia, amb el suport bàsicament del seu comtat no tenia gaire possibilitats de ser escollit. Va morir el 1412. La candidatura va passar al seu fill, Alfons de Gandia el Jove.

■ Joan de Prades i de Foix

Germà petit d'Alfons el Vell i amb encara menys possibilitats en la pugna.

a la seva qüestionada tiara. Per això, d'entrada va optar pel petit Frederic: perquè el comte d'Urgell era partidari de Roma i un altre dels primers candidats, Lluís III d'Anjou, es decantava

per Pisa. El papa pensava, a més, fer-se càrrec de l'educació de l'infant. I moldejar-lo, per tant, a conveniència. De seguida, però, va prendre un altre partit.

Les armes castellanques. Mort el rei, i sense hereu, el governador general era qui hauria d'haver cobert el buit de poder. Però no ho va fer. Es deia que el rei no l'havia designat hereu (cosa certa) i que delegava la tria en les institucions (presentació més que esbiaixada de les visites de Gualbes i companyia). El càrrec de governador general corresponia, de fet, a l'hereu, i el cas és que Jaume d'Urgell no en va exercir. Cada regne va quedar sota la direcció de cadascun dels seus governadors. Els de València i de Mallorca eren urgellistes. Els del Principat de Catalunya i de l'Aragó, no.

I es van començar a moure les peces. Les Corts del Principat eren reunides a Barcelona. De moment, per tant, i mentre no arribessin les Corts generals, les candidatures es van anar presentant a Barcelona. Ferran d'Antequera ja va col·locar, el novembre del 1410, els exèrcits castellanques a la frontera amb València i Aragó.

A La Almunia de Doña Godina, entre Saragossa i Calatayud, s'hi va produir, un any just després de la mort del rei, un fet que havia de marcar un punt d'inflexió en el tortuós (i truncat) camí del dissortat Jaume fins al tron: s'hi havien citat dos contrincants, l'urgellista aragonès Anton de Luna i l'arquebisbe i capità general de Saragossa, partidari del d'Anjou, el tèrbol Garcia Fernández de Heredia; i algú va matar l'angeví. Les sospites de seguida van caure sobre els urgellistes. El papa Benet XIII va excomunicar Anton de Luna (amb la corresponent pèrdua de propietats i expulsió del regne). De la seva banda, els anti-urgellistes, tot declarant-se perseguits, van demanar ajut militar als d'Anjou,

que no tenien exèrcit i no els el van poder donar. El Trastàmara Ferran, però, el gran beneficiat de la situació, va fer entrar a l'Aragó 800 cavallers del seu exèrcit. I els corresponents milers de peons. Els antiurgellistes van deixar definitivament la causa angevina i van esdevenir, tots, trastamaristes. En la mateixa maniobra, i amb el suport dels Centelles

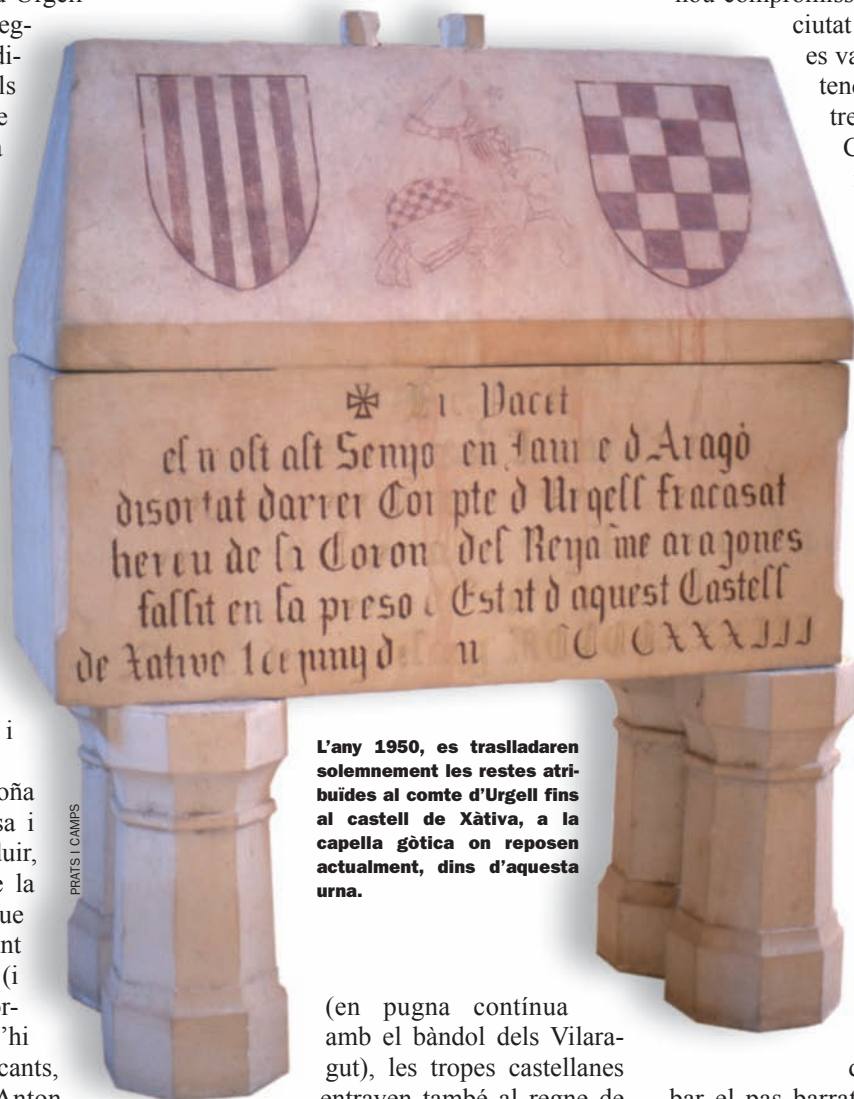
l'ocupació. Tenia tropes i diners i tota la disposició a emprar-ho sense manies.

El gener del 1412, Benet XIII feia pública la proposta de prendre la decisió successòria en còncave de prohoms delegats de cada regne en comptes d'esperar una reunió de Corts generals que no arribava. I es va acceptar. I es va acordar que la trobada dels nou compromissaris se celebraria a la ciutat aragonesa de Casp. I es va prohibir que els pretendents estrangers entressin als dominis de la Corona catalanoaragonesa. I, no cal dir-ho, el Trastàmara no va fer tornar l'exèrcit a Castella. Qui l'hi hauria obligat?

Cartes marcades.

El 27 de febrer d'aquell 1412, els seguidors del comte d'Urgell van patir una doble i crua derrota. D'una banda, a Morvedre, els urgellistes (formats també per la host de la ciutat de València i, per tant, per bona part de classes menestrals i populars) es van enfrontar al camp de batalla als castellanques i anti-urgellistes, i van perdre (les tropes que hi enviava el comte Jaume des de Principat van trobar el pas barrat pels castellanques i no van poder ajudar). La mortaldat va ser terrible. Els castellanques hi van prendre molts presoners. L'animadversió popular envers el Trastàmara es va fer més gran.

D'una altra banda, exactament el mateix dia 27, a Tortosa, el parlament escoltava la llista de compromissaris proposada pels aragonesos d'Alcanyís, a la qual s'inclouien també els noms que havien de representar València

PRATS I CAMPS

L'any 1950, es traslladaren solemnement les restes atribuïdes al comte d'Urgell fins al castell de Xàtiva, a la capella gòtica on reposen actualment, dins d'aquesta urna.

(en pugna contínua amb el bàndol dels Vilargut), les tropes castellanques entraven també al regne de València.

El cas és que mentre s'anaven constituint parlaments (un al Principat de Catalunya, dos a l'actual País Valencià –els urgellistes, a Vinaròs; els trastamaristes, a Traiguera– i dos a l'Aragó –urgellistes a Mequinensa, trastamaristes a Alcanyís–), l'exèrcit castellà consolidava posicions i el d'Antequera responia amb menyspreu i subterfugis cada petició de retirar

i el Principat de Catalunya i que, òbviament, formaven un conjunt de claríssim decantament trastamarista. No admetrien modificacions, avisava l'emissari. Si no s'acceptaven tots nou noms, l'Aragó tiraria pel dret i proclamaria unilateralment el rei. Amb aquelles cartes, la partida quedava decidida.

Es van sentir protestes irades i argumentades i desesperades i documentades i de tot (els mallorquins exigien una terna pròpia que ningú no els va concedir, els altres parlaments –fins i tot el de Traiguera, trastamarista– recordaven que no se'ls havia consultat), però la llista es va acceptar. I es van reunir a Casp els compromissaris (tots, menys el representant de València i reputat jurista, Gener Rabassa, de qui es va dir que patia un atac de bogeria i que, casualment, es considerava urgellista). I van fer el fet.

‘L’hi ha tancat don Fernando’. El destí del comte d’Urgell quedava establert. Després que Vicent Ferrer llegís a la seva expressiva manera la lloança del nou rei que garantia el suport que necessitava el seu papa d’Avinyó (per bé que de seguida que el d’Antequera va ensumar per on anaven els jocs de poder i les possibilitats, va optar per Roma i va deixar el seu gran valedor aïllat a Peníscola, al Baix Maestrat, des d’on només podia lamentar-se i anar llançant anualment anatema contra el rei que ell havia “fet” i que tan ràpidament l’abandonà), i després també que els urgellistes fossin castigats a pagar “compensacions” als partidaris del Trastàmara, Jaume el Dissortat va jurar vassallatge a Ferran I.

Les tensions, però, van prosseguir. Ja a les primeres Corts celebrades a Barcelona, i davant la negativa a perdonar-li deutes i atorgar-li noves rendes, el d’Antequera va deixar els consellers garratibats en exclamar-se, irat, que s’ho mereixia perquè ell “había muy bien mercado este regnado”, el qual li havia costat “más de mil doblas de oro”.

El descontentament amb el nou rei, acostumat a les maneres absolutes de Castella, es mantenia, i el comte d’Urgell ho va aprofitar per alçar-s’hi en armes (diuen que la frase que li

‘Un home strany, de stranya nació’

La fi del comte d’Urgell és una crònica anònima l’origen de la qual ha suscitat molta discussió. Mar Batlle, al seu complet *Patriotisme i modernitat a ‘La fi del comte d’Urgell’* (Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1999), argumenta la hipòtesi que “podria haver estat elaborada a la darrerria del segle XVI aprofitant una crònica escrita un segle abans”. Aquest és, en tot cas, un fragment del text famós:

“O Déu! Quant en aquestas cosas pens som forçat meravellar-me de hont pogués resurtir tanta malícia. Ésser dins lo si de la pàtria home de la nostra pròpia nació, natural cathalà de prosàpia e sanch reial, devallant per recta e legítima línia masculina, de nostra lengua e ab nostres costums; tot lo temps de la sua vida en lo mig de las entràmenes de Cathalunya nodrit e criat, besnét del rey Martí, darrerament mort, [...] e com si fos un diable lançar, confondre e destruir e contra la premencionada sancta e testa[me]ntària ley per aquell sanct rey feta e ordenada, anomenar, elegir e introduir en rey un home strany, de stranya nació, dispar a la lengua nostra e a nostres costumes; no tant solament dessenblant mas del tot contrari, e qui naturalment havia en odi los cathalans, e qui avia en avorrició tot lo poble rich e franch e libert com lo nostre en aquell temps era.”

repetia la seva mare, Margarida de Montferrat, més explícita no podia ser: “Fill, o rei, o no res”). Devia ser conscient, també, del suport popular amb què comptava a bona part del país (de fet, quan el Trastàmara va demanar a la ciutat de València més tropes per al setge que mantenia contra Jaume, a Balaguer, li respongueren que enviar-n’hi comportava el risc d’una insurrecció popular a la ciutat). Les autoritats, però, optaren pel poder consolidat, i la revolta acabà amb la derrota urgellista. Ferran I ordenà enderrocar el castell Formós, a Balaguer, palau del comte i símbol de la resistència; li confiscaren els béns; el condemnaren a mort. Li commutaren la sentència per presó perpètua. Ja mai més no en va sortir.

Des del 1414, el van tenir tancat a Ureña, Zamora o Terol, per exemple. Fins que, el 1426, el traslladaren al castell de Xàtiva (una ciutat que, val a dir, havia estat urgellista), on va morir, “lo primer dia de Juny MCCCCXXXIII a les nou hores a prèns mitja nit”. Sembla que Alfons el Magnànim (que, apunta Agustí Ventura, “no li devia tenir tanta animadversió com el seu pare, Ferran d’Antequera”), li va suavitzar les condicions de reclusió. La reina Maria va ordenar que li construïssin una capella on poder fer dignament les oracions. I és en aquesta petita sala gòtica on se li

ret el darrer homenatge: el 7 d’octubre del 1950 s’hi van traslladar, en solemne processó des de l’antic convent de Sant Francesc fins al castell, les restes que s’havien atribuït al darrer comte d’Urgell.

Les havia trobades l’anterior cronista de Xàtiva, Carles Sarthou, el desembre del 1948, en una cripta d’aquell antic convent on constava que hi havien deixat les despulles, en morir. Els estudis d’Agustí Ventura, val a dir, apunten un posterior trasllat i enterrament a la mateixa capella on actualment hi ha col·locats els ossos que li són atribuïts i l’urna commemorativa (que va sufragar, el 1950, l’aleshores propietari del castell, Gregori Molina). “Potser si excavéssim tindríem sorpreses”, apunta Ventura, només.

“Planyeu el comte d’Urgell / que n’és pres i es fa vell. / Li han negat la corona, / el ceptre i el mantell”, feia la tornada de la cançó de Picas i Ros Marbà. I també: “Jaume d’Urgell / jeu a dins d’un castell. / L’hi ha tancat don Fernando. / Ningú no parla d’ell”.

Si potser durant anys no era un nom que es pogués pronunciar en veu alta, la veritat és que la memòria del dissortat darrer comte d’Urgell ha traspassat sis segles. I es manté.

Núria Cadenes